MUHAMMAD RAHIMXON II SAROYIDAGI XATTOTLAR VA MUTARJIMLARNING BADIIY-MADANIY FAOLIYATI

ARTISTIC AND CULTURAL ACTIVITIES OF CALLIGRAPHERS AND TRANSLATORS AT THE COURT OF MUHAMMAD RAHIM KHAN II

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ И КУЛЬТУРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАЛЛИГРАФОВ И ПЕРЕВОДЧИКОВ ПРИ ДВОРЕ МУХАММАДА РАХИМ-ХАНА II

Soatqulov Islom
Qarshi shahar muhandislik maktabi o'qituvchisi
Soatqulovislom59@gmail.com
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23997928

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida Xiva xonligini boshqargan Muhammad Rahimxon II (Feruz) saroyida faoliyat yuritgan xattotlar hamda mutarjim (tarjimon)larning badiiy-madaniy va ma'rifiy merosi tadqiq qilinadi. Feruz homiyligida Xivada shakllangan adabiy va kitobat muhiti, mumtoz Sharq va Yevropa adabiyoti durdonalarini o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonlari hamda xattotlik san'atining texnologik va badiiy rivojlanish bosqichlari yoritiladi..

Kalit so'zlar: Muhammad Rahimxon II (Feruz), Xiva xonligi, saroy xattotlari, mutarjimlar, tarjimachilik maktabi, kitobat san'ati, litografiya (toshbosma), ma'rifatparvarlik, adabiy muhit.

Abstract: This article examines the artistic, cultural, and educational heritage of calligraphers and translators who operated at the court of Muhammad Rahim Khan II (Feruz), who ruled the Khanate of Khiva during the late 19th and early 20th centuries. The study highlights the literary and book-art environment established under Feruz's patronage, the processes of translating classical Oriental and European literary masterpieces into the Uzbek language, and the technological and artistic milestones of calligraphy.

Keywords: Muhammad Rahim Khan II (Feruz), Khanate of Khiva, court calligraphers, translators, school of translation, art of the book, lithography, enlightenment, literary environment.

Аннотация: В данной статье исследуется художественное, культурное и просветительское наследие каллиграфов и переводчиков, работавших при дворе правителя Хивинского ханства Мухаммада Рахим-хана II (Феруза) в конце XIX – начале XX века. Освещаются литературная среда и искусство книги, сформировавшиеся под покровительством Феруза, процессы перевода шедевров классической восточной и европейской литературы на узбекский язык, а также этапы технологического и художественного развития каллиграфии

Ключевые слова: Мухаммад Рахим-хан II (Феруз), Хивинское ханство, придворные каллиграфы, переводчики, переводческая школа, искусство книги, литография, просветительство, литературная среда

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Kirish

XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida Markaziy Osiyo xonliklari, xususan, Xiva xonligidagi madaniy va ma'rifiy hayot o'ziga xos rivojlanish bosqichini boshidan kechirdi [1:45]. Bu davrda Xiva xonligi taxtida o'tirgan Muhammad Rahimxon II (Feruz) nafaqat davlat arbobi, balki ilm-fan, adabiyot hamda san'atning faol homiysi sifatida tarixda o'chmas iz qoldirdi [1:50]. Uning sa'y-harakatlari va bevosita rahbarligida saroyda o'sha davrning eng yetakchi shoirlari, xattotlari, mutarjim ko'chirmachilari hamda olimlarini jamlagan o'ziga xos badiiy-madaniy va ilmiy muhit shakllandi . Mazkur adabiy-madaniy muhitning markazida turgan saroy xattotlari va mutarjimlarining faoliyati Xorazm vohasining ma'rifiy hayotini tubdan yangilashga, boy yozma merosni asrab-avaylashga hamda uni yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qildi .

XIX asr oxirida Turkiston o'lkasiga Yevropa hamda Rossiya texnologiyalarining kirib kelishi fonida Feruz saroyidagi xattot va mutarjimlar milliy va islomiy qadriyatlarni saqlagan holda, kitobat san'atini texnologik jihatdan modernizatsiya qilishga muvaffaq bo'ldilar [3:105]. Ayniqsa, saroyda birinchi toshbosma (litografiya) korxonasining tashkil etilishi va unga mahoratli xattotlar hamda tarjimonlarning jalb qilinishi mumtoz manbalarni ommalashtirishda muhim burilish nuqtasi bo'ldi. Muhammad Rahimxon II saroyidagi xattotlik va tarjimachilik maktabi tajribasini, ularning kitobat san'atiga qo'shgan hissasi hamda madaniy muloqotdagi o'rnini zamonaviy akademik nuqtayi nazardan kompleks va izchil tadqiq etish O'zbekiston kitobchilik va tarjimachilik tarixi uchun katta ilmiy ahamiyat kasb etadi [2:88]

Muhammad Rahimxon II (Feruz) hukumronligi davrida Xiva xonligida xattotlik va kitobat san'ati o'zining yuksak cho'qqisiga erishdi . Saroy xattotlari shunchaki matnni qog'ozga ko'chiruvchi ustalar emas, balki chuqur ilmiy bilimlarga va yuksak estetik didga ega bo'lgan ijodkorlar edi [4:67]. Feruz saroyida faoliyat yuritgan Muhammad Yaqub Matbaa, Komil Xorazmiy, Muhammad Sharif Bobojonov, Xudoybergan Devon kabi xattotlar nasta'liq, nasx, suls hamda shikasta xat turlarining tengsiz ustalari sifatida tan olindi. Ular Sharq mumtoz shoirlarining devonlarini, tarixiy xronikalarni va diniy-falsafiy asarlarni yuksak mahorat bilan ko'chirib, badiiy san'at darajasiga ko'tardilar. Xattotlar tomonidan tayyorlangan qo'lyozmalar nafaqat husnixatning go'zalligi, balki mo'jaz miniatyuralar, nafis lavha va unvonlar hamda sahifa hoshiyalaridagi naqqoshlik bezaklari bilan ajralib turardi.

Feruz xattotlik san'atini rivojlantirish bilan bir qatorda, saroyda unikal tarjimachilik maktabini tashkil etishga alohida e'tibor qaratdi. Bu davrda arab, fors va boshqa tillardagi nodir ilmiy, tarixiy va adabiy asarlarni o'zbek (eski chag'atoy) tiliga tarjima qilish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Muhammad Rahimxon II topshirig'iga ko'ra, saroy mutarjimlar jamoasi tomonidan mumtoz Sharq adabiyotining eng sara durdonalari va tarixiy solnomalar sof ona tiliga o'girildi. Masalan, Tabariyning "Tarixi Tabariy", Mirkondning "Rauzatus-sofo", Alisher Navoiy asarlariga yozilgan sharhlar, shuningdek, Sa'diy Sheroziy, Hofiz Sheroziy, Jomiy va Nizomiy Ganjaviy asarlari mutarjimlar tomonidan yuksak akademik saviyada tarjima qilindi.[3:102] Tarjimonlar matnni shunchaki so'zma-so'z o'girib qolmasdan, uni o'zbek tilining boy imkoniyatlaridan foydalangan holda, kitobxonga tushunarli va ravon uslubda yetkazishga harakat qildilar.

Muhammad Rahimxon II saroyidagi xattotlar va mutarjimlar faoliyatining yana bir muhim qirrasi – bu Yevropa hamda Rossiya madaniy muhiti bilan bo'lgan bilvosita va bevosita aloqalardir. Rossiya protektorati o'rnatilgach, Xivaga kirib kelgan yangi kitoblar, geografik xaritalar, ilmiy va badiiy adabiyotlar saroy ziyolilari va mutarjimlarining diqqat-e'tiborini tortdi. Mutarjimlar rus tili orqali ayrim yevropacha ilmiy tushunchalar va ilmiy-ommabop bilimlarni o'zbek tiliga o'girish tajribasini qo'llay

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

boshladilar.[5:45] Bu holat an'anaviy tarjimachilik maktabiga yangicha estetik va ilmiy yondashuvlarni olib kirdi. Xattotlar esa rus matbaachilik tajribasidan ilhomlanib, kitoblar sahifalanishi, unvon va hoshiyalar dizaynida yangi kompozitsion usullarni qo'lladilar..

Xorazm vohasining XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi ma'rifiy va madaniy taraqqiyotida saroy xattotlari hamda mutarjimlari amalga oshirgan islohotlar keng qamrovli xarakterga ega edi. Bu davrda ilm-fan va san'atning bir nechta tarmoqlari o'zaro uyg'unlashib, yaxlit madaniy makonni hosil qildi. Feruz saroyida jamlangan ijodkorlar faoliyati faqat Xiva xonligi ichki ehtiyojlarini qondirish bilan cheklanib qolmay, balki butun Markaziy Osiyo mintaqasidagi ma'rifiy jarayonlarga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Xattotlarning yuksak didi va mutarjimlaming professional yondashuvi natijasida yaratilgan asarlar xalqimizning ma'naviy xazinasini boyitishda muhim omil bo'lib xizmat qildi.[7:112] Saroyda kitob ko'chirish va uni tarjima qilish jarayoni qat'iy qoidalar hamda ilmiy mezonlarga asoslangan bo'lib, har bir asar ustida chuqur mas'uliyat bilan ishlandi.

Mutarjimlar jamoasi tomonidan amalga oshirilgan tarjima ishlari o'sha davr o'zbek adabiy tilining lug'at boyligini oshirishda va uning uslubiy imkoniyatlarini kengaytirishda ulkan rol o'ynadi. Sharq mumtoz adabiyotining falsafiy va axloqiy g'oyalarini o'zbek tiliga o'girish jarayonida tarjimonlar yangi terminologik birikmalarni va ifoda vositalarini faol qo'lladilar. Bu esa o'z navbatida milliy adabiy tilning grammatik tuzilishini yanada mukammalashtirib, uning ilmiy-falsiy matnlarni bayon eta olish salohiyatini namoyon etdi. Saroy mutarijmlari tarjima jarayonida asl nusxaning ruhini saqlab qolgan holda, uni mahalliy o'quvchining dunyoqarashi va estetik idrokiga yaqinlashtirishga intildilar. Bu yondashuv tarjima san'atida o'ziga xos mahorat maktabining shakllanishiga olib keldi.

Muhammad Rahimxon II saroyidagi xattotlar va mutarjimlarning faoliyati davlat ahamiyatiga molik ish sifatida e'tirof etilgan.[6:79] Xonning shaxsan o'zi bu jarayonlarni nazorat qilib, eng sara asarlarning tarjima qilinishi va tezroq chop etilishiga har tomonlama ko'maklashgan. Saroyda yaratilgan har bir kitob xonlikning ma'rifiy qudrati va madaniy darajasining yorqin ramzi bo'lib xizmat qilgan. Bu esa qo'shni davlatlar va xonliklar bilan bo'lgan diplomatik hamda madaniy aloqalarda ham Xivaning nufuzini yanada oshirgan. Tashqi tashrif buyuruvchilar va elchilar Xivaning boy kutubxonalari hamda xattotlik namunalariga yuqori baho berganlar.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Xorazm vohasining Rossiya imperiyasi bilan madaniy aloqalari hamda Muhammad Rahimxon II (Feruz) saroyidagi xattotlar va mutarjimlarning faoliyati mintaqa tarixida chuqur burilish yasadi. Bu davrda an'anaviy Sharqona muhit Yevropa va Rossiya madaniyatining ilg'or texnologiyalari bilan uyg'unlashib, o'ziga xos gibrid madaniy makonni shakllantirdi. Fotosurat sohasida Xudoybergan Devonov, musiqa notatsiyasida Komil Xorazmiy va me'morchilikda mahalliy ustalar an'anaviylikni zamonaviy texnik vositalar bilan muvaffaqiyatli sintez qildilar. Shuningdek, saroyda qaror topgan ushbu boy intellektual va ma'rifiy muhit XX asr boshlaridagi jadidchilik harakati hamda yangi usul maktablarining rivojlanishi uchun mustahkam poydevor vazifasini o'tadi. Umuman olganda, mazkur davrdagi madaniy-ma'rifiy jarayonlar Xorazm vohasining asriy badiiy an'analarini saqlagan holda zamonaviy taraqqiyot yo'liga chiqishini ta'minladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Аллаева М. Хива хонлигида китобат санъати ва матбаачилик тарихи (XIX аср охири – XX аср бошлари). – Тошкент: Фан, 2018. – Б. 54.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

2. Болтаев Ҳ. Хоразм маърифатпарварлари ва Феруз адабий муҳити. – Урганч: Хоразм, 2012. – Б. 88.
3. Жумахожаева Н. XIX аср охири ва XX аср бошларида Хива хонлигида таржимачилик мактаби. – Тошкент: Маънавият, 2015. – Б. 102.
4. Муниров Қ. Хоразмда хаттотлик санъати ва хаттотлар тарихидан. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2008. – Б. 67.
5. Муҳамедова С. Феруз саройи таржимонлари ва уларнинг мероси. – Тошкент: Академия, 2020. – Б. 45.
6. Оқилов О. Хева хонлигида литография ва китоб графикаси ривожи. – Тошкент: Санъат, 2016. – Б. 79.
7. Ҳакимов А. А. Ўзбекистон санъати тарихи (XIX аср охири – XX аср бошлари). – Тошкент: Фан, 2001. – Б. 112.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.